

УДК911:314.742

Любіцева Ольга Олександрівна,
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: loa13@ukr.net

Луків Марія Михайлівна

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail:
mapirex007@gmail.com

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ТРУДОВИХ МІГРАЦІЙ З УКРАЇНИ

Мета статті полягає в суспільно-географічному аналізі зовнішніх трудових міграцій населення з України до європейських країн.

Методика базується на пошуку, обробці та представленні статистичної інформації, що характеризує міграційний процес. Основними методами є описовий, аналітичний, математико-статистичний.

Результати. Розкритий сучасний стан зовнішніх трудових міграцій з України, їх динаміка, масштаби, регіональна структура, основні причини та трансформації задля напрацювання дієвої міграційної політики.

Наукова новизна полягає у виявленні факторів, що стимулюють зовнішню трудову міграцію українців, масштабів, структури та напрямків зовнішніх трудових міграцій населення з України в сучасний період.

Практична значимість полягає в тому, що розкриті причини зовнішніх трудових міграцій, їх масштаб, структура та географія, що є підставою для проведення соціально-економічних заходів із запобігання зовнішнім міграційним процесам на регіональному рівні.

Ключові слова: зовнішня трудова міграція

УДК911:314.742

Любіцева Ольга Александровна,
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный
университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина,
e-mail: loa13@ukr.net

Лукив Мария Михайловна

Киевський національний університет
імені Тараса Шевченка, г. Київ, Україна,
e-mail: mapirex007@gmail.com

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВНЕШНИХ ТРУДОВЫХ МИГРАЦИЙ ИЗ УКРАИНЫ

Цель статьи состоит в общественно-географическом анализе внешних трудовых миграций населения из Украины в европейские страны.

Методика базируется на поиске, обработке и представлении статистической информации, характеризующей миграционный процесс. Основными методами стали, описательный, аналитический, математико-статистический.

Результаты. Раскрыто современное состояние внешних трудовых миграций из Украины, их динамика, масштабы, региональная структура, основные причины и трансформации для разработки действенных механизмов миграционной политики.

Научная новизна состоит в выявлении факторов, стимулирующих внешнюю трудовую миграцию украинцев, масштабов, структуры и направлений внешних трудовых миграций населения из Украины в современный период.

Практическая значимость состоит в том, что раскрыты причины внешних трудовых миграций, их масштаб, структура и география, что является основанием для проведения социально-экономических мероприятий по предотвращению внешних миграционных процессов на региональном уровне.

Ключевые слова: внешняя трудовая миграция

UDC 911:314.742

Liubitseva Olha Aleksandrovna,
Doctor of Geographical Sciences, Professor
Lukiv Mary Mykhaylivna

Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Ukraine, e-mail: loa13@ukr.net
Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Ukraine, e-mail: mapirex007@gmail.com

GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF EXTERNAL LABOR MIGRATIONS FROM UKRAINE

The purpose of the article lies in socio-geographical analysis of external labor migrations from Ukraine to European countries.

Methodology is based on searching, processing and presentation of statistical information which describes the migration process. The main methods are descriptive, analytical, mathematical-statistic.

Results. The current state of external labor migrations from Ukraine, their dynamics, scale, regional structure, main causes and transformations to develop an effective migration politics has been clarified.

Scientific novelty lies in identifying stimulating factors of external labor migration of ukrainian people, the scale, structure and directions of external labor migration of the ukrainian population in the modern period.

The practical value lies in the fact that the causes, scale, structure and geography of external labor migration are disclosed, that is the basis for conducting socio-economic procedures to prevent external migration processes at the regional level.

Key words: external labor migration.

Постановка проблеми. Трудова міграція або рух робочої сили (переміщення осіб працездатного віку з метою тимчасового працевлаштування) забезпечує функціонування світового господарства на всіх ієрархічних рівнях: від локального до глобального. Трудова міграція впливає на соціально-економічні, демографічні, часто політичні процеси як в країнах-донорах, так і в країнах, які приймають трудових мігрантів. Таким чином, дослідження міграційних процесів в цілому і трудових міграцій зокрема, виявлення факторів, які їх спричиняють, та наслідків завжди є актуальним. Економічна нестабільність, військові дії на сході обумовили в Україні низку соціальних і демографічних проблем, які активізували трудові міграції, зокрема, зовнішні – до європейських країн. Звідси актуальною є проблема географічного дослідження зовнішніх трудових міграцій з України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню як загальних міграційних процесів, так і трудової міграції, її впливу на глобальну економіку та економіку окремих країн, на вирішення актуальних соціогуманітарних, демографічних та інших проблем присвячені

дослідження Міжнародної організації з міграції (міжурядової організації ООН), а в Україні – праці Е. Лібанова та колективу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України, де розвиваються як теоретико-методологічні, так і прикладні дослідження.

Метою даної статті є дослідження зовнішніх трудових міграцій з України, їх географії, виявлення чинників та наслідків впливу на соціально-економічну ситуацію задля розроблення ефективної міграційної політики.

Виклад основного матеріалу. Причини зовнішніх трудових міграцій населення можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Суб'єктивні причини часто обумовлені об'єктивними соціально-економічними, військово-політичними та іншими чинниками, які в сукупності й впливають на особистісну міграційну поведінку, створюючи відповідну міграційну мотивацію та обумовлюючи міграційну установку як конкретної особистості, так і певних соціальних прошарків, вікових груп, врешті впливаючи на регіональні особливості міграційного процесу і руху робочої сили. Загальним місцем є визначення негативного впливу зовнішньої трудової міграції на економіку країни, бо відток робочої сили – це зміна кількісних та якісних характеристик ринку праці, що впливає в першу чергу на регіональну економіку, негативні демографічні наслідки, пов'язані з тим, що частина трудових мігрантів не повертається на батьківщину, політичні наслідки, пов'язані із вирішенням питань життєяльності трудових мігрантів за кордоном. З іншого боку, можна зазначити й позитивні певною мірою результати зовнішніх трудових міграцій: зменшення тиску на ринок праці, можливість перекваліфікації і підвищення кваліфікації трудового мігранта, підвищення рівня і якості життя як мігранта, так і його родини, додаткові можливі інвестиції в економіку країни за рахунок зарубіжних надходжень, зростання самозайнятості населення за рахунок розвитку дрібного підприємництва та малого бізнесу, а в сільській місцевості – розвиток фермерства, запровадження принципів «зеленої економіки», сталого розвитку та туризму.

Зазвичай, зовнішні трудові міграції здійснюються до сусідніх країн, з якими мігранти відчують більшу ментальну спорідненість. Частка далеких зовнішніх трудових міграцій начо менша і стосується переважно висококваліфікованих кадрів.

Інформаційну базу дослідження становила переважно офіційна статистика, але зкорегована попередніми частковими дослідженнями, відображеними у відкритому доступі. Об'єктивно оцінити реальні обсяги еміграції українців, спираючись на офіційні дані міжнародних звітів та дані аналітичних оглядів, дуже складно через відсутність повної та достовірної інформації. Дані офіційної статистики не віддзеркалюють дійсних масштабів міграції громадян України, оскільки значна частка наших співвітчизників використовує нелегальні шляхи виїзду та працевлаштування за кордоном. Інформація Державної прикордонної

служби також не є вичерпною, оскільки відображає кількість офіційно зареєстрованих українців, які на підставі виданих їм дозволів на тимчасове чи постійне місце проживання або ж офіційне працевлаштування перетинають державний кордон України. Немає повних офіційних статистичних даних про кількість громадян України, що проживають в різних державах світу як постійно, так і тимчасово.

За різними експертними оцінками [8, с. 686], кількість міграційних поїздок українських громадян за кордон коливається у межах від 4 до 7 млн. осіб, або від 8,6% до 15,1% чисельності всього населення України, та від 19,5% до 34,1% економічно активного населення працездатного віку (таблиця 1).

Таблиця 1

Чисельність українських трудових мігрантів за країнами перебування (2017р.)*

Країна	Чисельність українських трудових мігрантів, тис. осіб	
	Офіційна статистика	Фактична кількість
Російська Федерація	149	1875
Італія	195	6500
Польща	20	450
Іспанія	52	250
Португалія	44	75
Чехія	51	150
Греція	20	75
Нідерланди	н/д	40
Великобританія	н/д	70
США	н/д	500

*Джерело: побудовано на основі даних [8, с. 687]

Як бачимо з табл.1, значна частка трудових мігрантів знаходиться за кордоном нелегально. Найпоширенішими видами економічної діяльності серед трудових мігрантів є: будівництво – 54%; домашній догляд – 17%; сільське господарство – 9%; оптова та роздрібна торгівля – 9%; промисловість – 6%; інші види робіт – 5% [8, с. 687].

З метою оцінки масштабів трудової міграції українців за кордон Державною службою статистики України в 2001 р. у 8 прикордонних областях, а у 2008, 2012 та 2017 рр. по всій території України при обстеженнях економічної активності населення, що охоплюють понад 20 тис. домогосподарств, застосовувався спеціальний модуль, спрямований на вивчення зовнішньої трудової міграції. Екстраполяція отриманих результатів на все населення дала змогу оцінити чисельність трудових мігрантів, тобто громадян, які хоча б раз упродовж періоду спостереження (3,5 років у 2008 р., 2,5 років у 2012 та 2017 рр.) виїжджали за кордон з метою працевлаштування або працювали за кордоном на момент опитування.

За даними 2001 р. чисельність трудових мігрантів становила 2,3 – 2,7 млн. осіб або понад 10% працездатного населення. У 2008 р. було виявлено 1,5 млн. трудових мігрантів, або 5,1% працездатного населення, у 2012 р. - 1,2 млн. осіб або 4%. За даними 2017 р. їхня чисельність зросла до 1,3 млн. осіб, а частка в населенні - до 4,5% (населення окупованих територій з підрахунків виключалося).

Обстеження Держстату, однак, не охоплювали осіб, які не поверталися в Україну в період спостереження. Інформація про відсутніх надавалася членами домогосподарств, які залишалися вдома, тому не могли бути охоплені також мігранти, які виїхали всієї сім'єю. У зв'язку з цим отримані дані стосуються переважно осіб, які здійснюють тимчасові поїздки на роботу за кордон, а також тих, хто працює за кордоном тривалий час, проте має сім'ю в Україні, періодично повертаючись додому.

Згідно з даними Держстату, основними країнами призначення українських трудових мігрантів є сусідні країни – Росія, Польща, Чехія, Угорщина, а також країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія). Порівняння результатів обстежень 2008, 2012 та 2017 років показує, що поступово розподіл мігрантів за країнами призначення змінювався: частка тих, хто виїжджає до Росії скорочувалася, а до європейських країн, передусім Польщі, зростала (рис. 2).

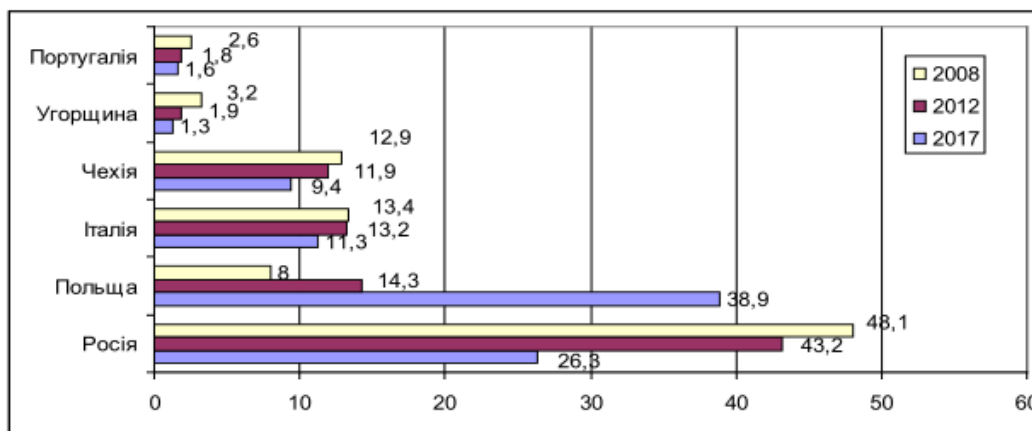

Рис. 2. Країни призначення трудових мігрантів (за даними обстежень населення 2008, 2012 та 2017 рр.)

Джерело: Державна служба статистики України

Саме Польща на сьогодні є основною країною призначення трудових мігрантів з України, що обумовлено потребами ринку праці країни, сприятливим для тимчасового (до 6 місяців упродовж року) працевлаштування іноземців законодавством, територіальною та культурною близькістю.

За даними 2017 р. понад 2/3 мігрантів (70,4%) – чоловіки, що в цілому відповідає результатам попередніх обстежень (2001 р. – 69,2%, 2008 р. – 62,3%, 2012 р. – 65,6%), однак свідчить про деяке збільшення чоловічої міграції. Опитування українських мігрантів, проведені останніми

роками в Польщі та Чехії, дають підстави твердити, що збільшення частки чоловіків пов'язане не лише із потребами ринку праці країн призначення (будівництво, транспорт), а й виїздом за кордон внаслідок воєнних дій на Сході України.

За віковими групами мігранти-чоловіки розподілені в цілому рівномірно з деяким переважанням осіб 40 – 49 років (24%). Разом з тим жінки починають виїжджати на роботу за кордон пізніше за чоловіків, проте продовжують працювати за межами Батьківщини навіть досягнувши передпенсійного чи пенсійного віку. Більшість жінок-мігранток старші 40 років, а третина з них – старші 50 років.

Трудова міграція нерівномірно охопила територію країни. За даними 2017 р., 69,4% тих, хто виїжджав на роботу за кордон, рекрутувалися з числа мешканців західних областей. Це дещо менше, ніж у 2012 р., коли вони становили 72,4%. Водночас слід зауважити, що зміни у співвідношенні не говорять про загальні масштаби, а свідчать тільки про перерозподіл зовнішнього трудового потоку за рахунок збільшення частки центральних та східних регіонів, бо частка мігрантів із західноукраїнських областей скоротилася за рахунок збільшення частки жителів інших регіонів: центральних, які становили 9,2% мігрантів, тоді як в 2012 р. лише 3%, південних, відповідно в 2017 р. було 8,6%, східних – 6,8%, північних – 6%.

Зміни регіональної структури потоків зарубіжних трудових мігрантів, крім іншого, пов'язані з військовим конфліктом на Сході країни. Так, згідно з даними дослідження, проведеного Національним банком Польщі у 2016 році, серед українських мігрантів, які вперше прибули до Польщі у 2014 та 2015 роках, 28,4% були зі східної частини країни, а до 2014 р. частка вихідців з цього регіону становила лише 6,3%, і в цій кагорті трудових мігрантів переважають чоловіки молодшого віку [2].

Серйозний виклик для України обумовлений тим, що в останні роки зросла чисельність громадян, які працюють за кордоном без належних дозволів. За даними обстеження Держстату 2008 р. е нерегульованому правовому становищі перебували 23,2% мігрантів, за даними 2012 р. їхня чисельність зменшилася до 16,7%, проте обстеження 2017 р. показало, що вона знову зросла: 17,9% виявлених мігрантів не мали жодного правового статусу за кордоном, 5,5% працювали, маючи туристичну візу, для 4,8% правовий статус лишився нез'ясованим, що у більшості випадків означає його відсутність (рис.3).

Крім загроз, на які наражаються нелегальні мігранти, це становить ризик для іміджу України, безвізового режиму з ЄС. Адже існує процедура призупинення безвізу, яка запускається, крім іншого, у разі різкого зростання кількості порушників. Це цілком реальна загроза. Тим більше, що останніми роками чисельність українців-порушників міграційного законодавства ЄС значно збільшилася (рис. 4). Така негативна динаміка має враховуватися, хоча наразі і абсолютна, і відносна кількість

порушників у порівнянні з кількістю законослухняних громадян, які відвідують країни ЄС, цілком незначна.

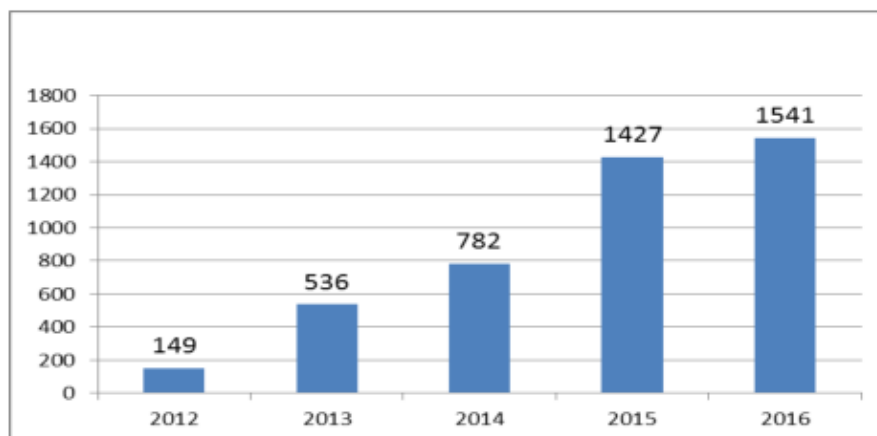

Рис. 3. Чисельність громадян України, які мали чинні «голубі картки» (станом на 31.12. 2016 р.)

Джерело: Євростат

Враховуючи поширення серед мігрантів неформальної зайнятості не дивно, що, як показало обстеження Держстату 2017 р., 62% з них не мали трудового контракту і працювали за усною домовленістю (передусім у Білорусі, Росії, Угорщині). Треба зазначити, однак, що відсутність трудового контракту доволі типова і для мігрантів, які перебувають і працюють за кордоном цілком легально. Так, 32% українських працівників-мігрантів, працевлаштованих у Польщі, укладають не трудові, а цивільно-правові угоди [3]. Вони не сплачують внесків до соціальних фондів і, відповідно, не мають прав на виплати з них, хоча між Україною та Польщею існує угода про соціальне забезпечення.

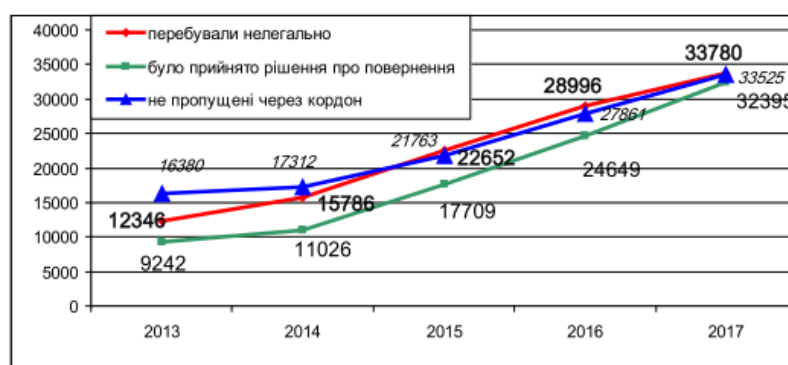

Рис. 4. Чисельність виявлених на території ЄС нелегальних мігрантів з України, тих, щодо яких прийнято рішення про повернення, та не пропущених на територію ЄС

Джерело: Євростат

Основною моделлю міграційної поведінки українців наразі залишається тимчасова, циркулярна, тобто періодично повторювана трудова міграція. Обстеження 2012 і 2017 років показали, що майже

половину міграційного потоку (48,5%) становили короткотермінові (до року) трудові міграції. Тривалість більшості (57%) виїздів за кордон не перевищувала трьох місяців (у 2012 р. поїздки до трьох місяців становили 43%.) Довготривалі виїзди (понад 12 місяців) практикували лише 8,3% усіх виявлених при обстеженні 2017 р. працівників-мігрантів (у 2012 р. - 17,3%). За частотою поїздок зовнішній міграційний потік розподіляється наступним чином: 46,1% мігрантів здійснювали по кілька поїздок на рік, 5,9% виїжджали декілька разів на місяць, а 4,4% – щотижнево.

Якщо основним мотивом роботи за кордоном є значно вища, ніж в Україні, заробітна плата, то головним результатом трудової міграції – зароблені за кордоном кошти. Відповідно до даних обстеження Держстату 2017 р., середній заробіток українського мігранта становив 722 дол. США, тоді як середня зарплата в Україні була втричі меншою. Заробітки мігрантів відіграють важливу роль у підвищенні добробуту їхніх домогосподарств, запобіганні бідності. Вони мають також суттєве економічне значення, забезпечуючи приплив валюти, підвищуючи споживчий попит, використовуються як інвестиції. За даними Національного банку України, обсяги приватних грошових трансфертів в країну постійно зростають і 2017 р. були співставні з 8,4% ВВП країни (рис. 5).

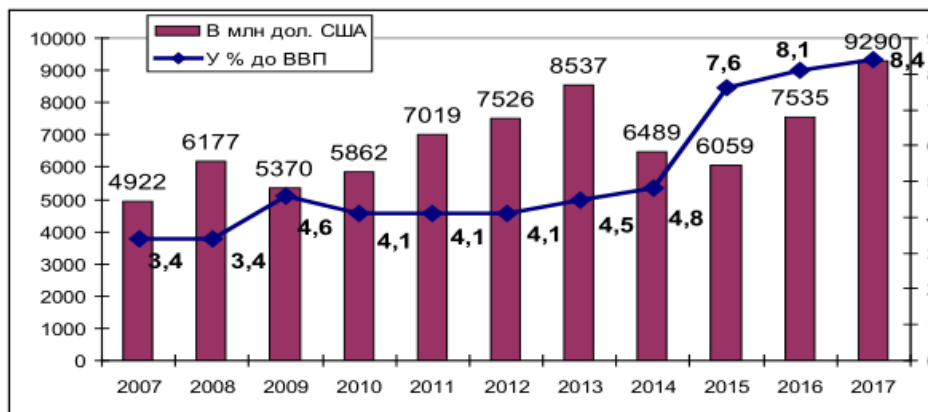

Рис. 5. Приватні валютні перекази в Україну в 2007-2017 рр.

Джерело: Національний банк України

Таким чином, серйозними викликами, обумовленими міграційними процесами, для України є зростання масштабів міграції за кордон, передусім трудової та збільшення у потоці трудових зовнішніх мігрантів частки молоді і фахівців, а також збільшення частки мігрантів, які працюють за кордоном без належних дозволів, перебувають у нерегульованому правовому становищі. Намітилась доволі стійка тенденція до трансформації частини тимчасової трудової міграції на постійну.

Протягом 2015–2017 рр. змінився профіль сучасної трудової міграції українців: якщо попередні хвилі міграції з України виникали через бажання покращити соціально-побутові й житлові умови, забезпечити дітей відповідною освітою та підвищити власний рівень життя й рівень

життя рідних, то нинішня міграція має на меті виїзд заробітчан за кордон на постійне місце проживання з подальшим возз'єднанням сім'ї.

Ускладнення політичної ситуації через військові дії на Сході країни і пов'язані з цим соціально-економічні проблеми впродовж останніх років спричинюють зростання міграційних настроїв серед населення, що впливає на збільшення потоку трудових мігрантів в європейські країни, а також тих, хто, почавши з тимчасових виїздів на роботу, з часом приймає рішення про зміну постійного місця проживання, обираючи країни ЄС, що підтверджується динамікою кількості поданих заяв на отримання дозволів на проживання за кордоном.

Висновки. Відкритість економіки України передбачає вільний обіг трудових ресурсів на ринку праці, в тому числі за рахунок зовнішніх трудових міграцій. Однак збільшення міграційних настроїв і, як наслідок, зростання зовнішніх міграцій, першою ланкою яких є трудові міграції, не свідчить про інтеграцію країни до європейського ринку праці, а має, навпаки, іншу природу: збройний конфлікт на Сході країни і пов'язані з ним соціально-економічні проблеми «виштовхують» частину населення за межі України переважно до сусідніх європейських країн.

Слід констатувати, що ситуація, яка склалася в Україні у міграційній сфері, є новим викликом сучасності, від вирішення якої залежить успіх заходів щодо подолання системних кризових явищ на шляху до інтеграції в ЄС. Сама по собі трудова міграція з метою підвищення кваліфікації не несе в собі соціально-економічної загрози, але модель, яка склалася в Україні, основана на часто нелегальній міграції, використанні трудової міграції як першого етапу для еміграції, є явищем загрозливим як для розвитку економіки, так і для вирішення демографічних, соціокультурних та інших питань. Ідеальною моделлю української трудової мобільності може бути незначна за обсягами трудова міграція кваліфікованих кадрів задля підвищення кваліфікації, опанування нових методів і технологій, тобто пов'язана з інноваційною діяльністю.

Реальними механізмами запобігання зростанню трудової зовнішньої міграції, а особливо неконтрольованої, є стабілізація внутрішньої військово-політичної та соціально-економічної ситуації, що має призвести до розвитку господарства, його новітніх видів і форм, збільшення робочих місць, змінам у в структурі зайнятості як в країні в цілому, так і в розрізі окремих регіонів.

Список використаних джерел

1. Вірц К.А. Вплив міжнародної міграції на вітчизняну економіку / К.А. Вірц, А.К. Коваленко, Г.І. Сотник, А.Є. Гессен // Молодий вчений. – 2016. – № 12(39). – С. 686–689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/163.pdf>
2. Звіт щодо організації проведення, методології та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. – К.: Міжнародна організація праці, Державна служба статистики України, Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2012. – 96 с.;

3. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 36 с.
4. Зовнішня трудова міграція населення України/ Український центр соціальних реформ. Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 118 с.;
5. Зовнішні трудові міграції населення України/ За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка. – К.: РВПС України, 2002. – 206 с.;
6. Капітан В. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні / В. Капітан // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 474–481.
7. Малиновська О. Трудова міграція населення України / О. Малиновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1>.
8. Міграція в Україні: факти і цифри. – К., 2013. – 16 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/ua/pdf/UKR%20FF_F.pdf.
9. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
10. Статистика / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

Список использованных источников

1. Вирц К.А. Влияние международной миграции на отечественную экономику / К.А. Вирц, А.К. Коваленко, И. Сотник, А.Е. Гессен // Молодой ученый. - 2016. - № 12 (39). - С. 686-689 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/163.pdf>
2. Внешние трудовые миграции населения Украины / Под науч. ред. Э. Либановой, А. Позняка. - М.: СОПС Украины, 2002. - 206 с.;
3. Внешняя трудовая миграция (по результатам модульного выборочного обследования). Статистический бюллетень. - М.: Государственная служба статистики Украины, 2017 - 36 с.
4. Внешняя трудовая миграция населения Украины / Украинский центр социальных реформ. Государственный комитет статистики Украины. - М., 2009. - 118 с.;
5. Капитан В. Трудовая миграция как аспект проблемы занятости в Украине / В. Капитан // Эффективность государственного управления. - 2012. - Вып. 32. - С. 474-481.
6. Малиновская Е. Трудовая миграция населения Украины / А. Малиновская [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1>.
7. Миграция в Украине: факты и цифры. - М., 2013. - 16 с. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://iom.org.ua/ua/pdf/UKR%20FF_F.pdf.
8. Отчет по организации проведения, методологии и результатов модульного выборочного обследования по вопросам трудовой миграции в Украине. - М.: Международная организация труда, Государственная служба статистики Украины, Институт демографии и социальных исследований НАНУ, 2012. - 96 с.;
9. Официальный сайт Государственной службы статистики Украины [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ukrstat.gov.ua.
10. Статистика / Национальный банк Украины [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.bank.gov.ua.

References

1. Captain V. Labor migration as an aspect of the employment problem in Ukraine / V. Kapitan // Efficiency of public administration. - 2012. - Exp. 32. - P. 474-481.
2. External labor migration (based on the results of a modular sample survey). Statistical bulletin. - K.: State Statistics Service of Ukraine, 2017. - 36 p.

3. External labor migration Ukraine / Science. edit E. Libanova, A. Poznyak. - K. : RVPS Ukraine, 2002. - 206 p. ;
4. External labor migration Ukraine / Ukrainian Center for Social Reforms. State Committee of Statistics of Ukraine. - K., 2009. - 118 p. ;
5. Malinovskaya O. Labor Migration of the Ukrainian Population / O. Malinovska [Electronic resource]. - Mode of access: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1>.
6. Migration in Ukraine: Facts and Figures. - K., 2013. - 16 p. [Electronic resource]. - Access mode: http://iom.org.ua/en/pdf/UKR%20FF_F.pdf.
7. Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. - Mode of access: www.ukrstat.gov.ua.
8. Report on the organization of the methodology and results of the modular sample survey on labor migration in Ukraine. - K. : International Labor Organization, State Statistics Service of Ukraine, Institute of Demography and Social Research, National Academy of Sciences of Ukraine, 2012. - 96 p. ;
9. Statistics / National Bank of Ukraine [Electronic resource]. - Mode of access: www.bank.gov.ua.
10. Virts K.A. The Impact of International Migration on the National Economy / K.A. Virts, AK Kovalenko, GI Sotnik, A.E. Hessen / Young scientist. - 2016 - No. 12 (39). - P. 686-689 [Electronic resource]. - Mode of access: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/163.pdf>